

УДК 94 (477)

Теофіл Рендюк

ЄВАНГЕЛІЄ ІВАНА МАЗЕПИ АРАБСЬКОЮ МОВОЮ 1708 РОКУ – ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА РЕЛІГІЇ, ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

DOI: 10.5281/zenodo.4120031

© Т. Рендюк, 2020. CC BY 4.0

Мета дослідження – запровадити до наукового обігу відомості про обставини створення, структуру, зміст та подальшу долю унікального Євангелія арабською мовою, виданого на початку XVIII ст. в м. Алеппо за безпосереднього сприяння та фінансової підтримки гетьмана І. Мазепи. **Методологічною основою** дослідження є принципи історизму, науковості та об'єктивності, а також методи історіографічного аналізу та синтезу, конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний, ретроспективний. **Наукова новизна.** У статті вперше висвітлено невідомі в Україні дані про історію виявленого автором у Бухаресті оригіналу Євангелія, виданого за кошти І. Мазепи у м. Алеппо (нинішня Сирія). **Висновки.** В результаті проведеного дослідження розшифровано титули гетьмана на початковій сторінці самого видання. Проаналізовано та вперше оприлюднено переклади із грецької та арабської мов вступної частини початку XVIII ст., автором якої був Антіохійський Патріарх Афанасій. Вивчена доля цього «*unique exemplar*» впродовж XVIII–XIX ст., до 1882 р., коли відомий румунський колекціонер, підполковник Дмитріє Паппазоглу, який, маючи очевидні мусульманські коріння, високо цінуючи раритетність видання, вирішив запропонувати його для подальшого зберігання Бібліотеці Румунської Академії. Зазначено, що наразі українськими фахівцями проводиться унікальна робота щодо перевидання Євангелія І. Мазепи на титановій фользі, що забезпечить цю раритетну роботу від будь-яких ймовірних пошкоджень. Паралельно, разом із Надзвичайним і Повноважним Послом України в Лівані І. Осташем, із залученням арабських спеціалістів, ведеться робота над перевиданням у 2020 р. зазначеного «Євангелія» у паперовому вигляді.

Ключові слова: Україна, арабський світ, Євангеліє арабською мовою, переклади із грецької та арабської мов, Антіохійський Патріарх Афанасій, арабські православні християни, Бібліотека Румунської Академії, перевидання, титанова фольга.

Необхідність якомога повнішого вшанування пам'яті видатного гетьмана України Івана Мазепи, вивчення його внеску у справу гідного представлення України за кордоном на початку XVIII ст., зокрема, у Придунав'ї, на Балканах та на Близькому Сході, надає нового імпульсу для пошуку невідомих сторінок історії, пов'язаних зі шляхетною меценатською діяльністю українського лідера, у тому числі й далеко за межами України.

До такої сторінки належить діяльність І. Мазепи, спрямована на надання реальної допомоги православним християнам арабського світу, центром яких було нині багатостраждальне м. Алеппо в сучасній Сирії, щодо всебічної підтримки їх християнської віри. Конкретним результатом такої діяльності стало видання в

січні 1708 р. у цьому місті, за власні кошти українського гетьмана, у друкарні, подарованій арабським православним християнам господарем Валахії К. Бринковяном, Євангелія арабською мовою. Для підтримки православ'я в тогочасній Сирії Антіохійський Патріарх Афанасій отримав від І. Мазепи 3000 злотих.

Передусім зазначимо, що українським фахівцям та дослідникам відомо про факт існування цього Євангелія. Наприклад, у нарисі Миколи Андрусяка «Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч», виданого у 1942 р. у Празі, є інформація про те, що широкомасштабна меценатська діяльність гетьмана України в інтересах Православної церкви не обмежувалася українською територією, але охоплювала й країни Південно-Східної Європи та Близького Сходу, які на той час перебували під ярмом Османської імперії. М. Андрусяк, зокрема, писав: «Збереглися до наших днів примірники арабського Євангелія, виданого коштом Мазепи в Алеппо у 1708 р. для богослужбового вжитку православних сирійців; передмову до цього видання написав тодішній Антіохійський Патріарх Афанасій, який славив Мазепу за його щедрість та мудрість, бажав йому довговічності і поручав православним священикам і мирянам арабських земель молитися за нього»¹.

Про те, що «в Алеппо 1708 р. коштом Мазепи було видано Євангеліє арабською мовою, причому антіохійський патріарх Афанасій написав до цього видання глорифікаційну передмову на честь Мазепи»,² писав професор о. Юрій Мицик. Аналогічні епізодичні свідчення містять і деякі інші дослідження українських фахівців.

Усе це доводить, що дотепер в українській історіографії відсутня цілісна картина щодо обставин підготовки та видання у 1708 р. Євангелія арабською мовою в м. Алеппо, а також оцінка його значення не лише для арабських православних християн, але й для світової духовної культури.

Мета цього дослідження – висвітлити передумови виникнення ідеї видання І. Мазепою Євангелія арабською мовою, розглянути внесок українського гетьмана в реалізацію цього шляхетного проєкту, викласти обставини потрапляння одного раритетного примірника до Бухареста, епопею його передачі до Бібліотеки Румунської академії наприкінці ХІХ ст. та його виявлення автором, а також виклад здійсненого вперше перекладу вступної частини Євангелія з грецької та арабської мов ХVІІІ ст. українською мовою.

У самій Україні дотепер ніхто не бачив і не тримав в руках хоча б одного з примірників зазначеного вище Євангелія арабською мовою. І не тому, що боялися оголошеної у жовтні 1708 р. анафемі Івану Мазепі через його перехід на бік шведського короля Карла ХІІ, або тому, що за майже 74 роки панування комуністичної ідеології в Україні ставлення до видатного борця за незалежність нашої держави отримала додаткове негативне забарвлення. Річ у тому, що це раритетне видання просто ніколи не потрапляло в Україну при всьому бажанні арабських християн на чолі з Афанасієм ІV Даббасом – Антіохійським Патріархом (1685–1694, 1720–1724 рр.) і митрополитом Алепським (1695–1719 рр.). Після 1695 р. він неодноразово мандрував територіями багатьох православних країн, у тому числі й України, у пошуках підтримки для Православної Церкви Близького Сходу, щиро отримуючи її і від І. Мазепи. Треба окремо підкреслити, що контакти між І. Мазепою та слугою Божим Афанасієм ще й до видання Євангелія арабською мовою були дуже активними. Гетьман як меценат і глибоко віруюча людина добре усвідомлював значення зв'язків Православної Церкви України з Єрусалимською, Александрійською й Антіохійською патріархіями як важливого

¹ Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. Київ: АТ «Обереги», 1991. С. 37; Маланюк Є. *Illustrissimus dominus Mазepa* – тло і постать. Київ: Обереги, 1991. 45 с.

² Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mazepa.name/history/mytzyk.html>.

чинника засвідчення її належності до всесвітньої християнської цивілізації. Тому він періодично направляв до цих первородних острівців істинної віри в арабському світі свої цінні дари, а також приймав чисельні делегації від них.

Про те, що І. Мазепа підтримував тісні зв'язки з православ'ям Близького Сходу, які здійснювалися через підконтрольні Османській імперії території тодішньої Молдови, Валахії та Болгарії, в тому числі й столиці останніх двох князівств – міста Ясси та Бухарест, – свідчить і такий цікавий факт. У червні 1707 р. гетьман інспектував стан завершення будівництва київських захисних споруд із чотирма вежами та трьома воротами навколо Печерської лаври (довжина стіни – 1 190 м, товщина – до 3 м і висота – 7 м), які відбувалися за його кошти та дозволили перетворити частину правого берега Дніпра на справжню фортецю. «Тут як розкопували гору печерську, – писав М. Костомаров, – знайдено було купу старих монет... Антіохійський Патріарх, якому послали їх на показ, назвав їх асирійськими»³. Шлях гетьманських кур'єрів до Алеппо та у зворотному напрямі пролягав перевіреним способом – володіннями Молдови та Валахії, до господарів яких в І. Мазепа був достатньо високий ступінь довіри, та в обхід небезпечних просторів Північного та Північно-Західного Причорномор'я, повністю контрольованих кримськими та буджацькими татарами, а також їх господарем – ще достатньо могутньою на той час Османською імперією.

Усе це підтверджує роль зазначених придунайських князівств як сполучної ланки між Україною та православними вірянами мусульманського простору. За цих умов можна з високою часткою вірогідності припустити, що під час неодноразових відвідань згаданим вище Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм IV цих країн відбулися і відповідні контакти з гетьманом України, який дав згоду на фінансування досліджуваного нами видання. Тому не можна не погодитися з думкою сучасного румунського дослідника духовних зв'язків між православ'ям та християнами Близького Сходу Даном Рипе-Буйкліу, коли він аргументовано стверджує про існування тісного співробітництва між українськими, молдовськими та валаськими високими церковними ієрархами та політичними діячами того часу, з одного боку, та Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм – з іншого⁴. Поряд із іншими конкретними кроками, спрямованими на підтримку Православної Церкви Близького Сходу, яка, починаючи з 1516 р., стогнала під турецьким ярмом (наприклад, Єрусалимська, Александрійська та Антіохійська патріархія – остання була заснована ще у 38 р. н. е. апостолами Петром і Павлом – не дозволялося будувати храми, видавати духовну літературу, а православним вірянам – вільно жити у мусульманському середовищі), український лідер зробив цим самим унікальний внесок, який увіковічив пам'ять про нього назавжди.

Тому з перших років державної незалежності українські вчені та дипломати здійснили комплекс заходів з метою виявлення та дослідження не лише додаткових фактів, пов'язаних із зарубіжною діяльністю І. Мазепа в цілому, але й щодо забороненої до того часу теми – невідомих сторінок появи, розповсюдження та долі його Євангелія арабською мовою. Одним із конкретних спільних кроків українських учених та дипломатів, у тому числі й автора, стала проведена влітку 1993 р. наукова експедиція спеціалізованих інститутів Національної Академії наук України за маршрутом: Батурін – Київ – Бендери – Варниця – Ясси – Галац – Бухарест. Під час продовження цієї шляхетної роботи автором було виявлено єдиний у Румунії примірник арабського Євангелія І. Мазепа. У подальшому

³ Костомаров М. Историчні монографії. Т. X. Мазепа. Ч. I. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1895. С. 148.

⁴ Răpă-Buicliu Dan. Note bibliologice privind Biblie. N.T. Tetraevangheliar, Alep, 1708. Manuscris. Galați, 2009. S. 3.

перед румунською стороною було порушено питання щодо можливої передачі Україні цього унікального видання, але отримати його так і не вдалося, оскільки румунське законодавство, як і відповідні правові норми будь-якої іншої країни, не дозволяє відчужувати цінності, що належать до національної культурної та духовної спадщини та зберігаються лише в одному примірнику. Тому автору цих рядків залишилося лише одне: зробити якісне фотографування суцільного тексту Євангелія І. Мазепи арабською мовою та документів, які його супроводжують у Бібліотеці Румунської Академії та привести на Батьківщину їх якісний електронний варіант. Ця робота була виконана ще в 2009 р. із метою перевидання та розповсюдження серед науковців-дослідників і депонування у музеях Батурина, Києва та інших міст копій мало ким баченої в Україні арабської версії чотирьох Євангелій Нового завіту. Наразі українськими фахівцями проводиться унікальна робота щодо перевидання Євангелія І. Мазепи на титановій фользі, що забезпечить цю раритетну роботу від будь-яких імовірних пошкоджень. Паралельно разом із Надзвичайним і Повноважним Послом України в Лівані І. Остаєм із залученням арабських спеціалістів відбувається робота над перевиданням зазначеного Євангелія в паперовому вигляді.

Але до того, як будуть опубліковані відповідні копії Євангелія арабською мовою, доцільним уявляється висвітлення невідомих в Україні даних про історію її бухарестського оригіналу, розшифрування титулів гетьмана на початковій сторінці самого видання, аналіз та оприлюднення перекладів із грецької та арабських мов початку XVIII ст. вступної частини, автором якої був згаданий Антіохійський Патріарх Афанасій. Значний інтерес становить і доля цього «unicum exemplarium»⁵ впродовж XVIII–XIX ст. аж до 1882 р., коли відомий румунський колекціонер підполковник Дмитріє Паппазоглу, який, маючи очевидне мусульманське походження, високо цінуючи раритетність видання, вирішив запропонувати його для подальшого зберігання в Бібліотеці Румунської Академії. Завдяки цьому шляхетному кроку ми й змогли через понад 130 років знову доторкнутися великої справи І. Мазепи та К. Бринковяну.

Для початку зазначимо, що сам факт появи арабського варіанту Євангелія яскраво свідчить про три важливі речі: по-перше – про глибоку віру самого І. Мазепи у Бога та його впевненість у тому, що таким шляхом він донесе Слово Боже до свідомості гноблених мусульманським оточенням арабів-православних християн; по-друге – про високий рівень духовності й культури українського лідера, який за майже 22 роки свого гетьманування (1687–1709 рр.) багато зробив для зміцнення православної віри шляхом будівництва та реставрації церков, а особливо книговидавництва, не лише в Україні, але й за її межами, у тому числі в арабському християнському просторі; по-третє – про мультикультурність, поліглотство й багатогранність внутрішнього духовного світу видатного борця за незалежність України та блискавичного захисника християнства, що слугувало суттєвим чинником для засвідчення його шляхетності та зміцнення авторитету серед близьких та далеких народів.

Про це в достатку свідчать висловлені Антіохійським Патріархом (на момент виходу Євангелія – митрополитом Алепським) Афанасієм слова вдячності на адресу І. Мазепи, надруковані у вступній частині Святого Письма грецькою (1 сторінка) та арабською мовами (6 сторінок), які додаємо в копіях мовою оригіналу, а також в українському перекладі.

Водночас існують серйозні підстави вважати, що після виходу і блискавичного розповсюдження в арабському християнському світі Євангелія щиро вдячні араби християнського віросповідання поспішили відрядити до І. Мазепи, а також до К. Бринковяну, який у 1706 р. подарував їм друкарню, де й було надруковано Святе

⁵ Biblioteca Academiei Române. Cota CRV. III. 138853.

Письмо, спеціальну експедицію. Її учасники передали багаті подарунки та кілька примірників цінного видання для вручення двом передовим на той час лідерам-просвітникам як доказ того, що меценатська допомога останніх дала унікальний результат. З урахуванням природно-кліматичного чинника така експедиція не могла вирушити з сирійського міста Алеппо раніше весни 1708 р. Саме цей період був найсприятливішим для подорожі, оскільки коней, на яких вони їхали, без проблем можна було годувати свіжою зеленою травою вздовж усього задуманого маршруту прямування за схемою: Алеппо – Стамбул – Бухарест – Київ – Батурина, тобто до самої гетьманської столиці. З урахуванням значної відстані експедиція рухалася повільно, часто й надовго зупиняючись для відпочинку та заміни коней у придорожніх постійних дворах. Її керівники були впевнені, що до початку холодної пори року вони щасливо дістануться Батурина, де перезимують у палацах «славетного пана гетьмана Івана Мазепи», як зазначалося у вступі до Євангелія, а наступного року повернутися до Алеппо з черговою партією щедрих подарунків від нього.

Проте не все сталося, як планувалося. По-перше, експедиція після перетину Дунаю повернула на захід – до столиці тодішньої Валахії, де з великими почестями була прийнята та надовго затрималась у Бухаресті у загородньому палаці Могошоая валаського господаря К. Бринковяну, який також вніс свою лепту в появу Євангелія арабською мовою. Взаємний обмін почестями, подарунками, компліментами та особливо огляд і захоплення щойно завезеними примірниками Святого Письма, безкінечні урочисті зібрання та підготовка листів як для І. Мазепи, так і для духовних ієрархів православних християн арабського світу зайняли набагато більше часу, ніж передбачалося при плануванні експедиції. Мабуть, цей фактор разом із нестерпною літньою спекою, яка позбавила мандрівників відповідного комфорту, а їхніх коней – можливості знайти дешевий підніжний корм, і стали вирішальними для прийняття відповідальними за експедицію рішення перезимувати в Бухаресті та подолати другу половину дороги до Батурина навесні наступного, 1709 року, який, як з'ясувалося згодом, став доленосним та трагічним для І. Мазепи. Ніхто, крім Господа Бога, самого І. Мазепи та його вірного слуги та майбутнього спадкоємця гетьманської булави – на той час генерального писаря Пилипа Орлика, – не знав, що арабська експедиція ніколи не доїде до Батурина, а оригінал Євангелія арабською мовою не потрапить до рук гетьмана. Лише в 2009 р. він стане надбанням українських духовних осіб, дослідників, експозицій українських історичних музеїв і, нарешті, православних християн-арабів, які наразі проживають в Україні.

Головна причина тому – радикальна зміна геостратегічної ситуації в Центральній та Східній Європі у зв'язку з неочікуваним для царя Росії Петра I та більшості європейських лідерів того часу переходом І. Мазепи із усім гетьманським скарбом та значною частиною війська на бік непереможного до того короля Швеції Карла XII, багатотисячна армія якого у пошуках союзників, амуніції та фуражу на початку осені 1708 р. вступила на землі України.

Для самого І. Мазепи на тлі різкого та безпрецедентного ускладнення стосунків із молодим, вимогливим і амбітним російським царем цей момент став вирішальним. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою українського дослідника ролі та місця І. Мазепи в історії України В. Марочкіна, який у статті, надрукованій у журналі «Україна» (№ 6, 1990 р.), влучно писав: «Гетьман України мріяв про визволення свого краю від царського деспотизму й шукав для цього собі союзників». У цьому випадку, безперечно, йдеться про могутнього на той час короля Швеції Карла XII.

Водночас не можна не зазначити, що на сьогодні завдяки документам, що збереглися в архівах різних країн, нам відомо, чому, починаючи з 1707 р. і до оста-

точного переходу гетьмана на бік шведського короля 1 жовтня 1708 р., нікому не було про це відомо, окрім як І. Мазепі та П. Орлику.

За умов поступового погіршення стосунків гетьмана з російським царем та паралельного з цим його наближенням до польського короля С. Лещинського, а через нього – започаткування контактів і з Карлом XII, спостерігалось активне використання І. Мазепою можливостей молдовських, болгарських та сербських кур'єрів, які в Європі менше потрапляли в поле підозри численних російських закордонних агентів. Так, один з молдовських посланців забезпечував таємне листування між гетьманом та княгинею Ганною Дольською – першою дружиною князя М. Вишневецького, яка була рідною тіткою польського короля С. Лещинського. Вона, у свою чергу, підтримувала зв'язки з королем, що напередодні історичного виступу І. Мазепи 1 жовтня 1708 р. мало для гетьмана велике значення. У шифрований лист княгині Г. Дольської, одержаний І. Мазепою у Києві 16 вересня 1707 р., був укладений також лист від С. Лещинського, у якому король обіцяв прийняти козаків по-батьківськи та задовольнити їхні бажання. «Княгиня Дольська надіслала мені через одного волоха сей лист, зашивши його у шапку посланцеві», – такими словами одного жовтневого вечора 1707 р. гетьман повідомив свого генерального писаря П. Орлика про отриману кореспонденцію з Польщі, у якій С. Лещинський викладав свої пропозиції щодо можливих майбутніх політичних взаємостосунків, спрямованих проти Росії⁶. Ці переговори, що проводилися у глибокій таємниці, були завершені на початку 1708 р. Вони ж відкрили прямий шлях до підготовки укладення І. Мазепою військово-політичного союзу з Карлом XII. Безпосереднім свідком усього цього як генеральний писар та довірена особа гетьмана був П. Орлик. Показовим у цьому плані є такий достеменний факт: коли пізнього вечора у жовтні 1707 р. П. Орлику стало відомо від самого І. Мазепи про його плани щодо С. Лещинського та Карла XII, генеральний писар настільки налякався та став переживати, що почав безперервно молитися Богові, під дощ вийшов із помешкання та став шукати бідних жебраків, щоб віддати їм милостиню та просити, щоб і вони молилися за оберігання гетьмана від нещастя.

Безперечно, учасники згаданої вище експедиції з Алеппо влітку та на початку осені 1708 р., не поспішаючи перетинати кордон з Україною, не могли навіть уявити такі доленосні для І. Мазепи та українського народу події. За великим рахунком, це й урятувало їм життя, оскільки їхня ймовірна присутність у Батурині на початку листопада того року, де повністю було знищено не лише 7–8-тисячний гарнізон, який був призначений І. Мазепою для захисту гетьманської столиці, але й усі її мешканці, завершилася б для них трагічно. І навряд чи було б врятоване від страшеної пожежі та, особливо помсти і знуцання царських військ, саме Євангеліє арабською мовою. На жаль, та нищівна пожежа на понад як 300 років знищила пишність та величність до того процвітаючої столиці гетьманської України. Про все це члени експедиції дізналися у кінці 1708 р. й у великому поспіху покинули Бухарест, залишивши там і привезені ними примірники Євангелія арабською мовою, у тому числі й призначені для вручення І. Мазепі. Відтак зрозуміло чому, з огляду на численні війни, окупації, пограбування та гіркі людські трагедії, з них крізь століття до наших днів дійшов лише один, з яким ми хотіли б ознайомити читача ближче, у тому числі й шляхом презентації низки унікальних фотоматеріалів (*Див.: фото 1*).

Цікавим виявляється опис цього раритетного Святого Письма, виданого для «православних вірян, які на землях арабських проживають, що є однією з частин Землі» [переклад українською мовою здійснено вперше. – **Автор**].

Титульний лист відображає назву:

⁶ Костомаров М. Історичні монографії. Т. X. Мазепа. Ч. I. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1895. С. 163.

**«Книга
Чистого Святого Євангелія, яскравого сяючого факелу чотирьох духовних
євангельських апостолів сподвижників Матвія, Марка та дорогих
провісників Луки та Іоанна,
надрукована нещодавно
на кошти славетного пана гетьмана Івана Мазепи,
у пошуку нагороди Божої та покаяння,
і це у році тисяча сімсот восьмому від Різдва Христового у
місяці січні». (Див.: фото 2).**

Фото 1.

Зовнішній вигляд Євангелія, виданого в січні 1708 року арабською мовою за кошти Івана Мазепи у м. Алеппо (Сирія), якого немає в Україні, один із примірників якого зберігається у фондах Румунської Академії. Передня і задня обкладинки, виконані з кипарисового дерева та обтяжені багато орнаментованою тиснутою у гарячий спосіб шкірою.

Фото 2.

Титульний лист Євангелія І. Мазепи 1708 року арабською мовою.

Видане за кошти І. Мазепи Євангеліє містить 243 пронумеровані сторінки, а також три чисті аркуші. Текст викладений лінійно з дотриманням полів, надаючи їм форму суворих рамок. Назви розділів та підрозділів нанесені червоним кольором, а основний текст – чорним. Титульний лист, крім назви, орнаментований пишною квіткою у вазі, а наприкінці кожного розділу нанесені композиції із зображенням голів янголів.

Окреме місце як із друкарської, так із змістовної точок зору посідає зображення герба І. Мазепи (Див.: фото 3). У його верхній частині розміщений великий овальний щит, виконаний у характерному для того часу стилі бароко, оточений листами, над якими домінує окрилена янгольська голова. У центрі цього овалу виконана сцена мучеництва Апостола Андрія, а також символічний накладний хрест, який стоїть на власній основі. У збільшеній формі представлені висхідний місяць (ліворуч) та сонце з 12-ма променями (праворуч).

У нижній частині також зображено овальний щит, але меншого розміру. Він містить елементи, характерні для гетьманського герба до 1700 р. (тобто до народження царем Петром I гетьмана І. Мазепи орденом Святого Андрія Перво-

званного): двокінцевий угорі хрест із висхідним місяцем ліворуч та сонцем/зіркою праворуч унизу. По боках розташовані символ гетьманської влади – булава, а також гармати, списи, шабля, литавра, обрамлені бойовими прапорами.

У верхній частині другої сторінки Євангелія у рукописному виконанні розміщений текст на грецькій мові, який у перекладі українською звучить так:

«Благословенний Іван Мазепа, Гетьман Їх Царської Величності Війська Запорізького, кавалер Ордена Святого Апостола Андрія Первозванного».
[Переклад українською мовою здійснено вперше. – Автор].

Фото 3.

Сторінка 2 Євангелія І. Мазепа арабською мовою із зображенням герба гетьмана та написами грецькою.

Особливе значення, на наш погляд, мають п'ятнадцять букв-ініціалів, виконані староукраїнською та грецькою мовами, які оточують другу сторінку «Євангелія» з усіх боків у такій послідовності:

Г., І., М., В., / Є., Ц., / П., В., / З., Е. (грец.), / Ч., С., / А., А. / К.

Робота над їх розшифрованою довела, що кожна з них є носієм важливої інформації щодо відповідних посад, титулів та рангів українського лідера, зокрема, буква Г. розшифровується як Гетьман, І. – Іван, М. – Мазепа, В. – Васілеус, ... П., – Ордена, В. – Високоповажний, ... З. – Запорізький, ... С. – Святий, ... А. – Апостола, А. – Андрія, К. – Кавалер. У робочому порядку на той час це читалося як «Іван Мазепа Війська Запорізького обох сторін Дніпра Гетьман и славного чина Святого Апостола Андрія Кавалер».

Наступна сторінка Євангелія містить слова глибокої вдячності, написані Афанасієм грецькою мовою (Див.: фото 4). Її український переклад має такий вигляд:

«До Благочестивого, Височайшого та Світлішого Пана Гетьмана всієї Малої Русі та військ Їх Царської Величності Запорізьких, Кавалеру Славетного ордену Святого Андрія Первозванного Пану Яснowelьможному Іоанну Мазепі.

Запис святих сказань.

Чийм коштом було видано мовою арабською, надруковано

Боже Святе Євангеліє,

Шановний Іоанне Мазепа, від усієї країни Арабської

Шану для Русичів ти маєш.

Вірний, як належить, вдосконалюєш себе, ревнителю без докорів,

Святі слова Божі своїм коштом видаєш задля інших.

Отже, ти дав життя Книзі Божій, забезпечивши її друк необхідними коштами,

Провісництво божих слів зробив зрозумілим для віруючих країни арабів.

Посів ти достойне місце, відвідавши міста Антіохії,

Мазепа Іоанне, Гетьмане щасливий

Та володар Малої Русі благочестивий.

Рятівник численних душ,

На славу Божою твоя милість,

Най вона завжди буде з тобою.

За це молитимуся

Вашої Величності смиренний у Бозі бажає

в країні Арабів благочестивий в обох станах».

[Переклад тексту з грецької на українську мову здійснено вперше. – Автор].

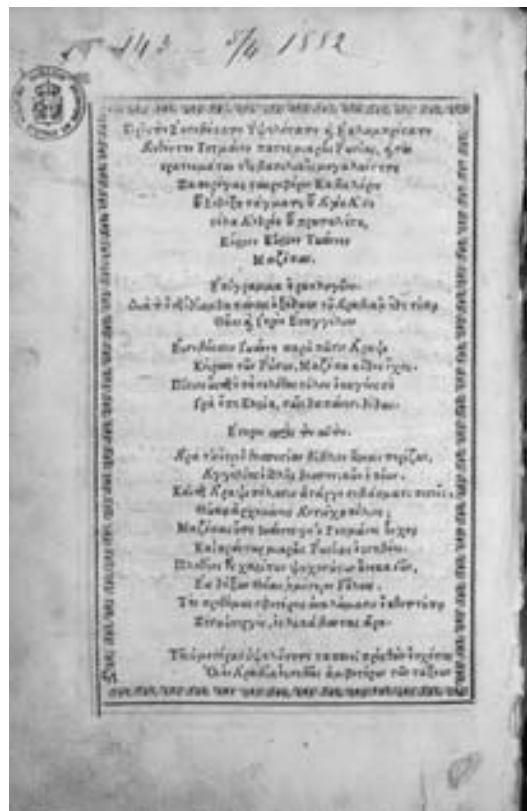

Фото 4.

Єдина сторінка грецькою мовою Євангелія, присвячена Івану Мазепі, включена до арабського варіанту цього раритетного видання.

Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм також написані унікальні вірші – вдячність на адресу І. Мазепи, – які всіляко вихваляють та звеличують гетьмана за його неповторний шляхетний крок. Вони мають вступну частину та виконані у формі запитання та відповіді, а саме:

**«О високий пане, величний гідністю
Іван Мазепа, який стоїть на чолі Русі,
Ви отримали хвалу від арабських синів,
Віра їхня стала глибокою від того, хто запалює думки,
Оскільки Ваше велике положення є опорою, яка реалізувалася
для віри, що характеризується чистотою, виправданням та святістю.
Ви даруєте їм від Вашої щедрості милість,
Про яку говорив Бог у Євангелії у проникливому стилі.**

Питання

**Хто є для нас помічником та обдаровує нас
Цією книгою шляхетною, що дарує просвітлення?
Я маю на увазі провісника, який охопив
Вислови Господа нашого Ісуса про благу звістку
Разом з тим, що істинність нашого походження проявилася на
нас, синах арабських, і чітко підтвердилася.
Проте віросповіданням ми підкоряємося
Трону Антіохійському найшановнішому.**

Відповідь

**Іван Мазепа, гетьман, відомий
чеснотами, та який виявив благодіяння та милість,
Хто звеличився очолюванням Малої Русі,
Віра якої яскраво засяяла та здійнялася,
Хто зберіг славу її і він для неї – честь,
І хто прославив її ім'я високо, як небо,
І той, хто сповнений благодіяннями, які пізнані завдяки йому,
Вони напоюють душі, коли ті відчувають спрагу.
Він подарував нам високу Книгу за свій кошт,
Прославляючи Господа з величезною тугою за Ним
І, оскільки він одарив нас своїми шляхетними вчинками,
Хай довгим буде його вік великодушно.**

**Моляться за Вас, Ваша Велика Честь, священнослужителі
та прості правовірні,
що проживають в арабських країнах Іменем Отця і Сина і Святого Духа
Єдиного Бога».**

Після цих віршів, переповнених славою та молитвою за І. Мазепу, ідуть чотири сторінки у формі звичайного тексту, також адресовані гетьману тим же Афанасієм. Українська версія цього безцінного як з історико-лінгвістичної, так і змістовної точки зору тексту є такою:

**«Високопоставленому Вельмишановному Пану,
шановній високій канцелярії, достойній та благородній, поважному,
шляхетному та славетному Гетьману блискучої країни Малої Русі, кавалеру
Царської Величності Війська Запорізького та славного чина Святого
Апостола Андрія,
Іванові Мазепі,**

улюбленому нашому духовному сину, щастя Вам та благословення Бога-Отця, Вчителя нашого Ісуса Христа та Духу Святого, що втішає, який осяяв своїм сходженням божих чистих святих апостолів.

Вони вважають, що цар Хосров здобув найбільшу славу, а те зовнішнє щастя, якого він сягнув, звеличило його та вшанувало його, тому що він перевищив багатьох багатством, скарбами та своїми грошима, та вирізнився від решти тим, що є тлінним. І здалося йому, що ці речі і є щастя та нескінченна радість, які приносять користь. Таке припущення – помилка та неправда, різновид нерозумності, таке уявлення – безглуздість, покладатися на нього – абсурд. Проте ми, віруючі, о милостивий Пане, візирець поклоніння, прикрашений Господом, відомий чеснотами та благодіяннями, Високопоставлений Гетьмане, – ми дуже дивуємося, як люди в той час думали, що тимчасові речі – це межа найвищого щастя, джерело та секрет добра; ми запитуємо, чи є у світі щось непорушне, чого прагне людина? хіба щось з тілесних насолод не зникає, як сон, і ми говоримо, де тоді він, пророцький оклик, а саме слова про те, що дні людські – як трава та як польові квіти – так само цвітуть вони і також зрізуються, і ось нема їх, ти шукав їх місце та не знайшов; а де ж тоді слова пророцькі про те, що вся слава людини неначе цвітіння трави – якщо в’яне трава – розсіюється її цвіт, і де ж слова пророка, а саме: щодо нас, які були обдаровані божим знанням, які прийняли Христа через святе хрещення і які були з ним поховані, давайте-но завершимо ці слова з пророком у серці і душі. Ми також не живемо, проте Христос живе в нас; отже, істинно судилося, що справжня радість та щастя – це правдивість думки та правильне поклоніння, тому що ми визнаємо, що всім живим творінням, всьому суцьому необхідний Господь Всевишній, могутньою є Його місць, величною є Його божественність. Ми також переконані, що для нашого спасіння необхідним є поклоніння, що мудрістю Соломона визначає Бога у Божій Книзі як сильнішого та могутнішого, ніж усі тілесні та духовні створіння. Цими словами ми хочемо сказати, що правильне поклоніння – пряма, гаряча, жива віра, нашептана Великим Господом. Коли ми кажемо «жива», то маємо на увазі чинення благодіянь та осудження пороків, оскільки віра без діянь – мертва, як казав достойний апостол, великий євангеліст. Коли ми кажемо «гаряча», то маємо на увазі велике завзяття та величезний запал як гірчичні зерна, як говорить Послане Слово. Коли ми кажемо «пряма», то маємо на увазі, що вона – покірна та йде від глибокого знання заповідей Священного Собору та обрядів духовних отців. Коли ми кажемо «нашептана Богом», маємо на увазі, що приклади її є у двох великих основних Завітах Господа, в яких архангел Гавриїл та пророки, в них двох вони знаходяться; вони обидва [Завіти] – Слово Боже, [де сказано], щоб ти любив Господа Бога свого усім своїм серцем і усією своєю душею, і усім своїм наміром, і щоб ти любив ближнього свого як самого себе; отже, вірою живою проявляються повна любов та добрі діяння, які чиняться щодо ближнього, тому що біси вірять та підкоряються, і тремтять від нього, Всевишнього, і бояться. Зараз віра їх безнадійно мертва, а страх їхній – непроглядна темрява, немає їм від нього користі та дару, оскільки він – позбавлений такої чесноти, як любов, адже Апостол Павел промовляв, що істинне щире поклоніння – це те, яке доповнено глибокою любов’ю. А, отже, Ви, Ваше Високоповажносте, який поєднує віру з істинним поклонінням та несе прапор цієї величної держави, який очолює ряди благородних, Ви будували і зводили своє істинне православне поклоніння на справжньому міцному стовпі, і Ваша жива віра з найблагороднішими доказами та найвеличнішим доводом у Вашій освітленій Господом милостивим душі, оскільки Ви схожі та подібні у Вашій вірі

до благородних Ваших пращурів, і потрібно сказати, що дійсно Ви – святий з материнського нутра, тому що Ви полюбили вчення та мудрість і шукали їх, схилилися до них і здобули їх, і знайшли мудрість, яка все ще продовжує з Його Трону направлятися до Вас з вершин Його, і коли Ви зрозуміли, що винагорода та користь від неї – чесноти та всеохоплюючі блага, обійняли Ви віру з радістю, оскільки Ви – любите Бога, прийняли її з радістю, виконавши настанови тих, хто радували Господа до Гавриїла, за часів Гавриїла та після Гавриїла, я маю на увазі праведників та пророків, царів та вибраних, особливо того, хто з пророків Цар, той, хто дійсно плоттю знайшов Бога, і вона закричала від божественного запалу та високого жару, той, хто дає мені крила, як у голуба, – і я лечу та відпочиваю, так Ви прикрашаєте свою прекрасну душу радістю та розумом, неначе голуб, прикрашений золотом та двома крилами духовними, під якими я маю на увазі два великих Завіти Божі, два шановані Завіти, з якими Ваші добродіяння поширюються на всі горизонти безперервно, щедро та не спиняючись, та летите благою думкою та рятівною перевагою вверху, щоб відпочити навіки у небесних царствах Бога та насолоджуватися Його бажаними улюбленими благами, тому поєдналися Ваші попередні благодіяння та коридори вогнів Вашої великої віри, до нас, правовірних вірян, які на землях арабських проживають, що є однією з частин Землі. Ви стали для нас другим пророком і вмільм провісником, щоб пробудити наші бажання до православної віри з найгарячішим запалом, великою добротою, чудовою Вашою скромністю та величним Вашим дарунком, оскільки Ви є Вельмишановним, Поважним та Кавалером Ордену, що носить ім'я Апостола найблагороднішого, і ця справа з допомогою Божою та великою винагородою, тому що Петро – найголовніший зі Святих Апостолів Христа, який вчив, по-перше, про правильне поклоніння та праву віру в тому куточку світу, який населяємо ми, віряни, на якого спираємось, і який є хоробрим, фундаментом Церкви на них, і первосвященником був для них, посівши цей священний апостольський трон, який віднесений до нас, найдорожчий Патріарх, відомий в них [землях] ім'ям, великого міста Антіохії, він – тілесний брат Вельмишановному Апостолу славному Андрію Первозванному, який у краях Ваших став Євангелістом, знанням істини та провісником правильної віри. І відкрилася нам Ваша довершена, усією душею та серцем, любов до Бога, яка від Вашої добровільної праги та праведного Вашого поклоніння і на нас поширюється, і дозволила нам надрукувати це Священне Духовне Писання, високу Господню Книгу, під якою я маю на увазі найсвятіше Євангеліє, найдорожчу Божу Книгу, на Ваші кошти та витрати, через любов до ближнього завдяки чудовій Вашій допомозі. Ви продемонстрували добре ставлення до мешканців усіх арабських країн з правовірних християн віри православної, і заради цього Божого, боргом є вклонитися Йому, дару, який Ви подарували нам завдяки даній Вам Господом владі та можливостям, якими наділив Вас Господь, і хорошому високому керівництву – ми обов'язково повинні віддати належне цій величезній милості та подяку розкішну, славу велику та спасибі щире згідно з обов'язком, а ще краще прохання численні та мольби численні силою, яка нам дарована і дана нам Господом, тому що ми взяли милість за милість.

Щодо сили, яка у нас є, то разом з усіма священнослужителями висловлюємо Патріарші благословення з духовними мольбами ввечері, в обід та опівдні, з великим смиренням та рясною мольбою Богові, що відає усім, Господу Всевишньому, позбавленому кволості, заради Вашої шляхетної, високої милості. Щодо решти правовірних з простого народу, то вони прославляють дорогу Вашу світлість постійно та просять для Вас довголіття та років численних, та всі ми, одним словом та серцем єдиним молимо єдиносущу святу

Трійцю подарувати Вам, володарю спокою та скромності, нескінченну безпеку та здоров'я на весь вік, та старості, квітучої чеснотами, а потому всьому – спасіння душі та спадщини небесної, обіцяної тим, хто любить Його та боїться Його, хто відданий заповітам Його з усім, що містить палац Ваш, збережений Господом, та усім, хто звертається до Вас Ісусом Христом, Господом нашим, якому слава навіки, та нехай пролле він на вас усіх своєю милістю та благо. Амінь.

Афанасій, милістю Бога Всевишнього Пагірарх Антіохійський у минулому, Який молиться за Вас, Ваше Високоповажносте, завжди».

[Переклад текстів з арабської українською мовою здійснено вперше. – Автор].
(Фотографії сторінок оригіналу додаються: фото 5–9).

Цікавою виявилася подальша доля цього раритетного видання. Варто зазначити, що ніхто на сьогодні не володіє повною інформацією щодо місць зберігання привезених примірників Євангелія відразу після смерті І. Мазепи. Можливо, їх тривалий час переховували, щоб не бути звинуваченими у прихильності до опального в Росії та підконтрольній їй на той час Україні гетьмана. Принаймні єдина звістка про зберігання у Румунії примірника, який дійшов до нас, стосується 1762 р., коли невідомий власник, судячи з усього, – високого церковного походження, який мав власну печатку з зображенням Святої Трійці, залишив її відбиток на одній зі сторінок Євангелія. Також залишається нерозкритою таємницею, яким чином ця Свята Книга у 1835 р. потрапила до колекції румунського капітана Костянтина Олтельничану-Корнеску, а через вісім років він її продав іншому завзятому колекціонеру – на той час також ще капітану мусульманського походження Д. Паппазоглу. Проте він зробив фактично непоправну помилку: над рукописним надписом попереднього власника «Капітан Костянтин Олтельничану» наніс жирними чорнилами напис: «Капітан Дмитріє Ан. Паппазоглу», а пізніше додав: «Це арабське Євангеліє є складовою частиною Паппазогліанської Бібліотеки з Бухареста, підпис, майор Д. А. Паппазоглу». З часом він став відомим колекціонером та бібліографом, проте наприкінці життя прийняв рішення продати арабське Євангеліє, як зазначалося вище, Бібліотеці Румунської Академії. Так, уже підполковник Д. Паппазоглу 25 січня 1882 р. звернувся до тодішнього міністра культів та освіти Румунії Г. Точілеску з листом (zareestrovаний за вхідним номером 1749) із пропозицією придбати у нього зазначене вище Євангеліє за 600 нових на той час румунських леїв, що становило достатньо велику суму. Сам Д. Паппазоглу дав високу оцінку цього раритетного видання, тому що, за його словами, «на початку 18-го століття воно було присвячене козацькому Гетьману та князю України Мазепі православним кліром Аравії і тому, що це Євангеліє представляє інтерес для нашої країни, оскільки, кажуть, що Мазепа був похований у місті Галац в одній з місцевих церков і, можливо, у вступній частині до цього Євангелія, яке добре збереглося, міститься правда, якою цікавиться наша історія». Отже, навіть така освічена людина як Д. Паппазоглу мало знав про історію шести перепоховань І. Мазепи у румунському місті Галац.

Того ж дня Г. Точілеску, який особисто цікавився долею українського гетьмана в Румунії, своїм супровідним листом за номером 1040 від 25 січня 1882 р. надіслав оригінал звернення Д. Паппазоглу до директора Центральної бібліотеки Румунської Академії з проханням «оглянути книгу та, оцінюючи її важливість та раритетність, доповісти, чи можна її придбати та за яку суму?».

27 січня 1882 р. у своїй відповіді директор бібліотеки намагався переконати міністра в тому, що з самого факту видання цього Євангелія арабською мовою «не впливає жодного історичного значення для Румунії, навіть, якщо кажуть, що славетний Гетьман, нібито, був похований у Галаці, як на це претендується».

Тобто, знову, на рівні, здавалось би, начитаного директора Центральної бібліотеки Румунської Академії бачимо невпевненість та брак інформації щодо історії поховання та перепоховання тіла І. Мазепи протягом 1710–1881 рр. у Галаці.

Проблемну ситуацію з придбанням Румунською Академією єдиного в Румунії примірника цього раритетного видання у підполковника Д. Паппазоглу розв'язала рішучість міністра Г. Точілеску, який своїм листом номер 4461 від 3 квітня 1882 р. на адресу керівництва Центральної бібліотеки Румунської Академії розпорядився придбати Євангеліє арабською мовою, «депонувати та реєструвати цей твір» у її фондах. На виконання цього розпорядження 5 квітня 1882 р. під реєстраційним номером «155 A Unicat» відповідний надпис було занесено до книги надходжень Центральної бібліотеки Румунської Академії за 1882–1883 рр. Завдяки цьому на сьогодні ми маємо унікальну можливість торкнутися реального результату благодійної діяльності великого гетьмана України та повернути хоча б електронну копію спонсорованого ним «Євангелія» на Батьківщину.

Цікавим є те, що до самого «Євангелія» додана коротка рукописна історико-біографічна довідка румунською мовою, яка достатньо точно представляє самого українського гетьмана: «Іван Мазепа, гетьман козаків України. Народився у 1640 році на Поділлі. Став писарем гетьмана України. Після смерті свого керівника, у 1687 році був обраний замість нього козацьким гетьманом. Цар Росії Петро Великий затвердив Мазепу гетьманом України. Пізніше, **прагнучи незалежності своєї держави** [підкреслення наше. – Автор], останній став союзником короля Швеції Карла XII-го та вступив у битву з москалями під Полтавою. Після поразки короля Карла переможені прибули до Валахії до палацу Костянтина Воде Бринковяну, а потім перейшли до Бендер, де гетьман помер у 1709 році. Це Євангеліє арабською мовою присвячене віруючими монахами з Аравії гетьману Мазепі, коли він був титулований гетьманом України»⁷.

Гадаємо, що лише за оригінальний примірник Євангелія арабською мовою 1708 р. видання, аналогії якого цілісно не збереглися навіть у православних арабів, та за написані через майже двісті років правдиві слова про славетного українського гетьмана, особливо в частині щодо незалежності Української держави, не кажучи про прийняття його праху на вічний спочин у Галаці, українці мають бути вдячними та висловити велику подяку сусідньому румунському народу за збереження історичної пам'яті про видатного сина українського народу І. Мазепу та його шляхетні діяння впродовж понад уже трьох століть.

Водночас, не можна не зазначити, що всебічне співробітництво та майже 20-річна дружба І. Мазепи з К. Бринковяном, видання їхніми спільними зусиллями у 1708 р. у м. Алеппо (Сирія) Євангелія арабською мовою може стати добрим прикладом для сучасного покоління політиків, дипломатів та науковців, які працюють на ниві українсько-румунського співробітництва та перезавантаження відносин між Україною та Румунією на основі дружби, взаємовигідного співробітництва, взаємної довіри, підтримки та добросусідства.

References

- Andrusiak, M. (1991). Hetman Ivan Mazepa yak kulturnyi diiach [Hetman Ivan Mazepa as a cultural figure]. Kyiv, Ukraine: AT «Oberegy». [In Ukrainian].
- Biblioteca Academiei Române. Cota CRV [Library Of The Romanian Academy. CRV quota]. III. 138853. [In Romanian].
- Kostomarov, M. (1895). Istorychni monografiyi. T. X. Mazepa Ch. I [Historical

⁷ Рендюк Т. Г. Гетьман України Іван Мазепа – Молдова та Румунія. Бухарест: «PRINTEX», 2008. С. 74–75; Rendiuk T.G. Hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa – Moldova și România. București: «PRINTEX», 2008. P. 74–75; Рендюк Т. Г. Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий... Київ: АДЕФ-Україна, 2010. 480 с. (українською, англійською, польською, французькою та румунською мовами).

monograph. Tom X. Mazepa. Part. I]. L'viv, Ukraine, Drukarn'ya Naukovogo tovarystva imeni T. G. Shevchenka.

Malaniuk, Ye. (1991). Illustrissimus dominus Mazepa – tlo i postat [Illustrissimus Dominus Mazepa – the background and the figure]. Kyiv, Ukraine: Oberegy. [In Ukrainian].

Mytsyk, Yu. Hetman Ivan Mazepa yak pokrovytel Pravoslavnoi Tserkvy [Hetman Ivan Mazepa as patron of the Orthodox Church]. Retrived from: <http://www.mazepa.name/history/mytzyk.html>. [In Ukrainian].

Râpă-Buicliu, D. (2009). Note bibliologice privind Biblie. N.T. Tetraevangheliar, Alep, 1708. Manuscris [Bibliological notes on the Bible. N. T. Tetraevangheliar, Aleppo, 1708. Manuscripts]. Galați, Romania. [In Romanian].

Rendiuk, T. G. (2010). Hetman Ivan Mazepa – vidomyi i nevidomyi... [Hetman Ivan Mazepa – known and unknown]. Kyiv, Ukraine, ADEF-Ukrayina. [In Ukrainian, English, Polish, French and Romanian].

Rendiuk, T. G. (2008). Hetman Ukrainy Ivan Mazepa – Moldova ta Rumuniya [Hetman of Ukraine Ivan Mazepa-Moldova and Romania]. Buharest, Romania: «PRINT-EX». [In Ukrainian].

Rendiuk, T. G. (2008). Hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa – Moldova și România [Hetman of Ukraine Ivan Mazepa-Moldova and Romania]. București, Romania: «PRINTEX». [In Romanian].

Вступна частина «Євангелія», виданого у м. Алепо (Сирія) у 1708 році за кошти І. Мазепи у друкарні, яка була подарована арабським православним християнам господарем Валахії К. Бринковяном, грецькою та арабською мовами, а також відповідні фотоматеріали.

Фото 5.

Фото 6.

Фото 7.

Фото 8.

Фото 9.

Рендюк Теофіл Георгійович – доктор історичних наук, ст. науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна).

Rendiuk Teofil H. – Doctor of Historical Sciences, senior research fellow at the NASU M. Rylskiy IASFE, Ukrainian Ethnological Centre Department (4 Hrushevs-koho St., Kyiv, 01001, Ukraine).

THE GOSPEL OF IVAN MAZEPA IN ARABIC DATED 1708 IS AN EXCELLENT MONUMENT OF RELIGION, HISTORY AND CULTURE

The purpose of the research is to introduce into scientific circulation information about the circumstances of the creation, structure, content and further fate of the unique gospel in Arabic, published in the early 18th century in Aleppo with the direct assistance and financial support of Hetman I. Mazepa. The methodological basis of the research is the principles of historicism, scientific character and objectivity. Research methods were selected in accordance with the goal. These include methods of historiographic analysis and synthesis, specifically search, problem-chronological, and retrospective. Scientific novelty For the first time, unknown in Ukraine data on the history of the original «Gospel», published at the expense of I. Mazepa in Aleppo (at present Syria) and discovered by the author in Bucharest are revealed. **Conclusions.** The titles of hetman were deciphered on the front page of the publication. Translations from Greek and Arabic of the early 18th century of the introductory part, authored by Patriarch Athanasius of Antioch, were analyzed and published for the first time. The fate of this «unicum exemplarium» during the 18th and 19th centuries, was studied when in 1882 a famous Romanian collector, Lieutenant Colonel Dmitrie Pappazoglu, who, having obvious Muslim roots, highly appreciated the rarity of the publication and decided to offer it for further preservation to the Library of the Romanian Academy.

It is noted that currently Ukrainian specialists are conducting a unique reprint of I. Mazepa's «Gospel» on titanium foil, which will protect this rare work from any possible damage. At the same time, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Lebanon Mr. Ostash, with the involvement of Arab specialists, are working on republishing of this «Gospel» in paper form in 2020.

Keywords: Ukraine, the Arab world, the Gospel in Arabic, translations from Greek and Arabic, Patriarch Athanasius of Antioch, Arab Orthodox Christians, the Library of the Romanian Academy, reprints, titanium foil.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Рендюк Т. Євангеліє Івана Мазепи арабською мовою 1708 року – видатна пам'ятка релігії, історії та культури. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 47–64. DOI: 10.5281/zenodo.4120031.

Цитування за стандартом APA

Rendiuk, T. (2020). Yevamheliie Ivana Mazepu arabskoiu movoiu 1708 roku – vydatna pamiatka relihii, istorii ta kultury [The Gospel of Ivan Mazepa in arabic dated 1708 is an excellent monument of religion, history and culture]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 47–64. DOI: 10.5281/zenodo.4120031.